

ПОШТОВЕ МАРКУВАННЯ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ ЛИСТІВОК НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ ПОШТІВОК ІЗ ВИДОМ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО)

Ірина Паур. Поштове маркування документальних листівок на початку ХХ ст. (на прикладі поштівків із видом Кам'янець-Подільського). У статті проаналізовано поштове маркування документальних листівок із видом Кам'янець-Подільського, виданих упродовж 1901–1917 рр. Підкреслено значення поштових штемпелів у дослідженні поштівків як історичного джерела.

Ключові слова: документальна листівка, поштове маркування, м. Кам'янець-Подільський, штемпель, поштово-телеграфна контора, філокартія історична, сфрагістика.

Ірина Паур. Почтовая маркировка документальных открыток в начале ХХ века. (на примере открыток с видом Каменца-Подольского). В статье проанализирована почтовая маркировка документальных открыток с видом Каменца-Подольского, выданных на протяжении 1901–1917 гг. Подчеркнуто значение почтовых штемпелей в исследовании открыток как исторического источника.

Ключевые слова: документальная открытка, почтовая маркировка, г. Каменец-Подольский, штемпель, почтово-телеграфная контора, филокартия историческая, сфрагистика.

Упродовж останнього десятиліття увагу дослідників привертає порівняно молода, але важлива галузь історичних знань – філокартія історична, що вивчає історію, походження, розповсюдження, різноманітність, час і місце видання, особливості поліграфічного виконання поштових листівок¹.

Поштові листівки відображали потреби та інтереси суспільства відповідного етапу його розвитку, а філокартія історична їх вивчала. Особливості процесу дослідження поштових листівок єднають філокартію історичну з іншими спеціальними історичними дисциплінами – іконографією, нумізматиною, дипломатиною, текстологією, етнографією, сфрагістикою, геральдикою. Так, для визначення неатрибутованих документів чи художніх зображень на листівках важливе значення мають написи на звороті листівок: назви творів, видавництва, прізвища авторів, дати випуску тощо. Зауважимо, що інколи такі дані є неповними або відсутні. Для їх визначення аналізують поліграфічні ознаки поштівків (серійні й видавничі номери, емблеми, абрєвіатури видавців), папір, зіставляють з іншими односерійними та однотипними листівками тощо. Важливе значення має розташування і кількість ліній в адресній сітці, колір і група друкарського шрифту, написи різними мовами, письмові повідомлення з датами, описи подій у текстах поштівків, поштовий штемпель з датою.

Український дослідник І. Бугаєвич виокремив художні та фотонатурні види ілюстрованих листівок, а документальні визначив як різновид останніх. Він також розрізняв чисті листівки, що не використовувалися за призначенням, і відкриті листи з письмовим повідомленням, вказаною адресою, поштовою маркою та штемпелем. Остання група листівок мала виняткове значення для колекціонерів-філокартистів початку ХХ ст., які вважали колекційними лише поштівки, що відіслані адресату з того міста, від якого був на ній зображений. В іншому випадку філокартисти вважали листівку звичайною картинкою². Сучасні колекціонери, як правило, цікавляться лише чистими листівками, а ті, що пройшли пошту, є предметом дослідження істориків, мистецтвознавців, літературознавців та ін.

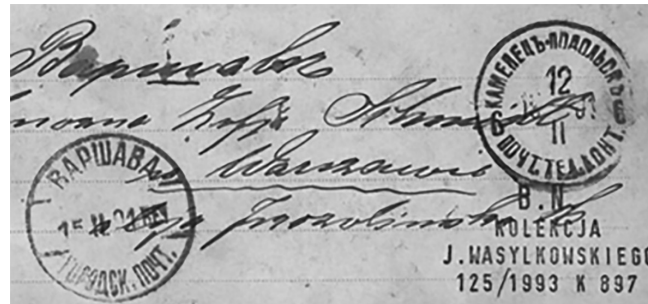
На сьогодні остаточно не визначено схему аналізу фотолистівок як тиражованих фотодокументів. Зокрема, О. Купчинський обґрунтував опис фотодокументів на підставі аналізу їх форми та змісту, що враховував весь масив інформації: підписи, монограми, ініціали на фотознімках тих, хто зображений, і тих, кому належали ці фотографії; дарчі написи, присвяти, екслібриси, штампи, відбитки родових печаток, замовні рукописні чи друківані наклейки тощо³.

Важливим елементом дослідження листівок є їх датування, що дозволило в запропонованих об'єктах визначити їхні індивідуальні специфічні особливості. Пріоритетною ознакою є особливості поштового формуляру в частині штемпеля реєстрації, який фіксував день проходження відкритого листа або поштової картки через поштове відділення, а також враховувалися особливості оформлення зворотної боку поштового бланка, характер зображення лицьового боку відкритого листа. Як правило, дату випуску листівки вказували на їх бланках, зокрема видавництво «Шерер, Набгольц и К^о» фіксувало їх на ювілейних видавничих знаках. У випадку, коли листівку пересилали в конверті й вона не мала штемпельної реєстрації, вирішальними були її письмові повідомлення й датування. Так, на підставі поштового маркування, дослідники датували перші листівки з видами українських міст: Одеси – 27 травня 1895 р.⁴, Севастополя – 18 липня 1895 р.⁵, Харкова – 15 березня 1897 р.⁶, Феодосії – 4 листопада 1899 р.⁷, міст Донбасу – 23 липня 1903 р.⁸.

Л. Маркітан з'ясувала, що перша поштова листівка українською мовою «Карта кореспонденційна» була видана 1871 р. в Австро-Угорщині⁹. Перша вітчизняна ілюстрована поштова картка віддрукована 1893 р. на Галичині, у грудні 1895 р. – в Одесі¹⁰. Листівка з краєвидами Львова пройшла пошту в 1895 р.¹¹, а одна з перших київських листівок (видана С. Кульженко технікою хромолітографії) пройшла пошту і мала штемпель з датою 23 березня 1896 р.¹². Невдовзі з'явилися листівки-монтажі з видами Одеси, Харкова, Полтави, Ніжина, Кам'янця-Подільського, Чернівців, Тернополя, Станіслава, Мукачеве, Трускавця та інших українських міст. Більшість з цих ранніх листівок була виконана технікою літографії у вигляді монтажу зображень, а композиційно вони дублювали кращі західноєвропейські зразки листівок, що зумовлювалося вико-

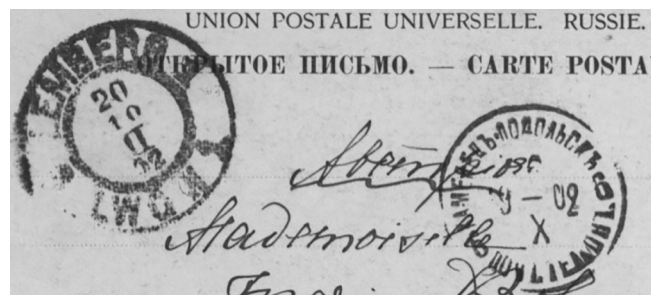
ристанням російськими і українськими видавцями поліграфічної бази європейських країн¹³.

Поштове маркування вказує, що одна з перших серій листівок із видом Кам'янця-Подільського була видана М. Греймом не пізніше 12 лютого 1901 р. (мал. 1) і була першою видовою листівкою, що пройшла пошту м. Кам'янця-Подільського.

Мал. 1

Поштові штемпелі документальних листівок вказують, що термін їх доставки становив три дні. Так, у 1902 р. листівка з Кам'янця-Подільського доставлена до Львова (Lemberg) за одну добу (мал. 2).

Мал. 2

Із Кам'янця-Подільського до селища Святошин Київської губернії у 1911 р. доставка тривала п'ять діб (мал. 3). Із губернського центру до станцій Південно-Західної залізниці в межах Подільської губернії поштівки доставляли упродовж одного (Жмеринка, Могилів) або двох днів (Браїлів)¹⁴.

Мал. 3

У 1903 р. листівка із Кам'янця-Подільського до станції Корф Естляндської губернії йшла місяць і чотири дні. Спершу її направили до Санкт-Петербурга

(18.08.1903), звідти Балтійською залізницею до станції Корф (19.08.1903), де її отримали брати Юрій та Анатолій Чельцові, які мешкали на дачі у селищі Удріас неподалік курорту Меррекюль на узбережжі Фінської затоки (мал. 4).

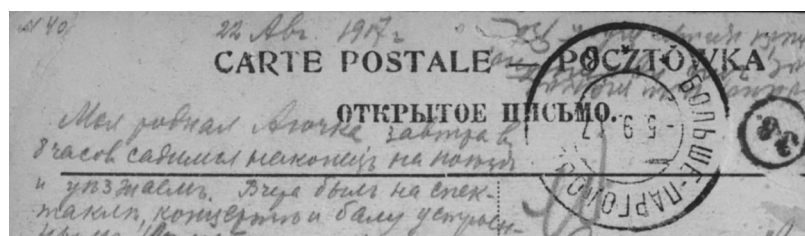
Мал. 4

У роки Першої світової війни листи у віддалені куточки Російської імперії надходили значно швидше. Лист до м. Нарви Петроградської губернії згідно з поштовим маркуванням був доставлений адресату за шість днів (30.03.17 – 06.04.17) (мал. 5).

Мал. 5

Лист солдата від 22 серпня 1917 р. із Кам'янця-Подільського було доставлено у Больше-Парголово Петроградської губернії Фінляндського повіту 5 вересня 1917 р. (мал. 6). Майже тиждень тривала доставка листа з Кам'янця-Подільського до губернського центру Новгороду¹⁵.

Мал. 6

Вартість поштового повідомлення в різні райони Російської імперії становила 3 коп. (Благовіщинськ, Брест-Литовськ, Вінницю, Казань, Київ, Москву, Одесу, Ригу, Санкт-Петербург, Харків та ін.), до Австро-Угорської (Волочиськ, Збараж, Краків, Львів) – 4 коп., або 10 геллерів (упродовж 1892–1914 рр.

100 крон = 39,38 руб., 1 крона = 100 геллер). А, наприклад, доставка листівки видання В. Вінарського із зображенням малюнка М. Тшебінського, що була відправлена із губернського центру до міста Тульчин Подільської губернії у 1914 р., коштувала 4 коп. (мал. 7).

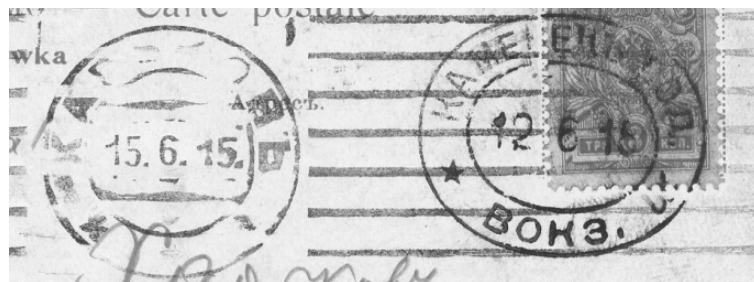

Мал. 7

Продовження залізниці до Кам'янця-Подільського і спорудження тут залізничного вокзалу в 1915 р. сприяло як мобілізації військових сил, так і розвитку промисловості, торгівлі, покращенню транспортного сполучення із містами Київської та Подільської губерній. Якщо в 1909 р. до найближчої залізничної станції Кам'янця-Подільського необхідно було їхати дві з половиною години, то із введенням в експлуатацію Подільської залізниці від цього міста через Проскурів до Шепетівки у січні 1915 р. ситуація докорінно змінилася¹⁶. Водночас на листівках з'явився штамп «Каменець-Под. вокз.» (мал. 8), тому стало популярним надсилання видових листівок із кожної залізничної чи поштової станції, на якій зупинялися мандрівники, з повідомленнями, наприклад: «Мій привіт зі шляху через мальовниче місто Поділля в південну Галіцію на позицію, де я призначений виконавцем робіт з укріплення» (24.06.1915); «Здравствуй Надя. Пишу тобі з чудового гарного міста. Взагалі наші міста мальовничі. Бачив австрійські Тернопіль, Чортків та ін., а все таки у нас краще» (10.10.1915)¹⁷.

а

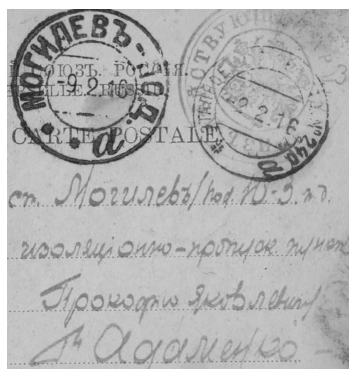
б

Мал. 8

У роки Першої світової війни на поштівках з'явилися поштові маркування: «Польова пошта. Жмеринка»¹⁸, «Із діючої армії» (мал. 9 а), «6-а Автомобільна Петроградська рота (Печать пакетовъ)»¹⁹, а також адреси розташувань військових частин: ізоляційно-пропускний пункт (станція Могилів) (мал. 9 б), 442 пересувний госпіталь²⁰, 9 дезінфекційний загін 9 Діючої армії²¹.

а

б

Мал. 9

У роки війни почали використовувати цифрове позначення кореспонденції з метою засекречення інформації про місце розташування військових підрозділів²². Так, лист військового (прізвище та ім'я не вказані, підписано «твій Ва») від 22 серпня 1917 р. було надіслано з міста Кам'янця-Подільського до селища Парголово Петроградської губернії під № 40. Дана поштівка мала лише поштове маркування цього селища «БОЛЬШЕ-ПАРГОЛОВО 5.9.1917» (мал. 6).

Упродовж 1900-х рр. відбувалася зміна оформлення поштових штемпелів. Так, на штемпелі 1901 р. читаємо: «6 КАМЕНЕЦ-ПОДОЛЬСК 6. ПОЧТ. ТЕЛ. КОНТ. 12.ІІ.1901». Цей напис свідчить про маркування поштовим штемпелем з порядковим номером «6» Кам'янець-Подільської поштово-телеграфної контори. Він також підтверджував функціонування у Кам'янці-Подільському й інших містах Подільської губернії поштово-телеграфних контор (мал. 10 а і б), створених у середині 1880-х років унаслідок об'єднання поштових і телеграфних станцій. До початку 1890-х рр. в краї було створено мережу установ зв'язку, які поділялися на поштово-телеграфні контори (у містах та невеличких містечках), поштово-телеграфні та поштові відділення (у містечках та великих селах)²³.

а

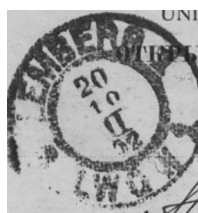
б

в

д

е

ж

Мал. 10

Поштові штемпелі великих міст відрізнялися написом «міська пошта» (мал. 10 в і д). Крім того, варшавська міська пошта крім числа, місяця і року відправлення вказувала період доби, наприклад, «23.IX.02 УТР.», а санкт-петербурська пошта його конкретизувала, наприклад, «18.VIII.1903 2 ч.». Virізнялося поштове маркування листівок, надісланих із Кам'янця-Подільського до міст Австро-Угорської імперії (мал. 10 е) і населених пунктів Ломжинської губернії (мал. 10 ж).

У лютому 1903 р. було видано циркуляр, що стосувався виготовлення календарних поштових штемпелів. З того часу дати на них позначалися тільки арабськими цифрами у центрі в одному рядку між двома паралельними лініями. Змінилася й форма штемпелів – від кола (діаметр 25 мм) до подвійного кола (30 мм) та овалу (30x25 мм). Круглої форми штемпелі призначалися для стаціонарних поштових установ, а овальної – для пересувних й поштових відділень при вокзалах²⁴. Дані нововведення прослідковуються на листівках відправлених із Кам'янця-Подільського, уже з 1911 р. Так, на їх поштових штемпелях в одному рядку зазначено число, місяць, рік; зник напис «ПОЧТ. ТЕЛ. КОНТ»; замість цифри «6» з'явилася літера «з», що вказувало на порядковий номер штемпеля поштового відділення (мал. 11 а і б). У нумерації поштових відділень використовували російську абетку, в якій літера «з» мала восьмий порядковий номер. Схожі поштові штемпелі мали інші українські міста Російської імперії (мал. 11, в-к).

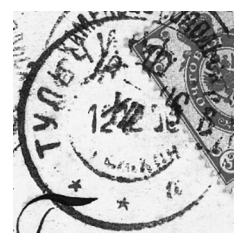
а

б

в

д

е

ж

з

и

к

Мал. 11

Поштові штемпелі на листівках проставляли у правому верхньому куті поверх марки, що означало погашення марки поштовим штемпелем. Інколи на листівці було до чотирьох штемпелів, які займали весь правий бік поштового формуляра, а місце проставлення штемпеля не змінювалось, на відміну від поштового формуляра. Так, у 1902 р. в ряді європейських країн почали лунати пропозиції виділити місце для текстового повідомлення, що зумовило появу роздільної смуги на адресному боці поштівок: у Великобританії – в 1902 р., Франції – 1904 р., Німеччині – 1905 р. У Росії заборону писати що-небудь, окрім адреси, на лицьовому боці було знято в лютому 1904 р., хоча упродовж кількох наступних років листівки з роздільною смугою використовували для листування згідно з циркуляром «Про одержання з-за кордону ілюстрованих відкритих листів з письмовими повідомленнями на лицьовому боці» (1903)²⁵. Натомість нові поштівки не могли бути відправлені з Російської імперії в інші країни до прийняття цього нововведення іншими членами Всесвітнього поштового союзу. Такі віддруковані листівки старого зразка були в обігу до 1907 р., коли новий варіант адресного боку почали активно використовувати в світі. З часу, коли малюнки чи фотографії зайняли неадресний бік листівки, він став лицьовим, а адресний – зворотним. Ліва частина останнього призначалася для письмового повідомлення, а права – для написання адреси, наклеювання марки і поштових штемпелів, друку видавничого знаку.

Крім того, на початку 1900-х рр. поштове маркування листівки було надзвичайно важливим для аматорів-колекціонерів. Так, російський колекціонер А. Леві вказував, що колекцією може бути лише зібрання поштових відкритих листів із текстовим повідомленням, що були надіслані адресату через поштове відділення, а листівки, що не пройшли пошту, – це лише «картинки відповідного формату...». На його переконання, кожна листівка колекції мала мати марку, погашену поштовим штемпелем, ім'я та адресу колекціонера, його підпис, кілька рядків тексту. Вказувати дату було необов'язково, оскільки її проставляли на поштовому штемпелі. Листівки з видами міст могли бути надіслані колекціонеру лише з міста, зображеного на ній²⁶.

Отже, поштове маркування є складовою формуляра документальних поштівок та уможливорює їх дослідження як історичного джерела. Зокрема, вдалося визначити верхню межу випуску документальних поштівок із видами Кам'янця-Подільського: М. Греймом – не пізніше 1904 р., Д. Лахмановичем – 1911 р., Л. Варгафтігом – 1912 р., Г. Шпізманом – 1913 р., Р. Кнопінгом, В. Вінарським – 1914 р., фототипією «Шереръ, Набгольць и К^о» – 1916 р.; з'ясувати особливості розвитку пошти в окремі періоди її функціонування й сформулювати цілісне уявлення про поштову мережу на території українських земель. Особливу цінність мають штемпелі при визначенні терміну доставки листів та різновидів поштового маркування у військовий час. Зрештою, колекції поштових листівок, створених на початку 1900-х рр., сприяють пропаганді мистецьких творів і поширенню історичних, географічних, етнографічних та інших знань.

Примітки:

- ¹ Маркітан Л. П. Філокартія історична / Л. П. Маркітан // Енциклопедія історії України: Т. 10 (Т-Я). – К.: Наукова думка, 2013. – С. 301.
- ² Бугаєвич І. В. Українські листівки та філокартія. Нотатки колекціонера / І. В. Бугаєвич. – К.: Мистецтво, 1971. – С. 13-15.
- ³ Купчинський О. А. Розшифрування ранніх фотодокументів та їх описування в архівах і бібліотеках / О. А. Купчинський // Архіви України. – 1978. – № 6. – С. 22-23.
- ⁴ Дроздовский А. А. Первая открытка Одессы – новые данные / А. А. Дроздовский // Филокартия. – 2008. – №1(7). – С. 28.
- ⁵ Путилин А. Первые открытки Севастополя и Балаклавы / А. Путилин // Филокартия. – 2009. – № 4 (14). – С. 7.
- ⁶ Хильковский А. Ранняя харьковская открытка. Новые данные / А. Хильковский // Филокартия. – 2008. – № 4 (10). – С. 30.
- ⁷ Яшний Д. В. Почтовые карточки с видами Крыма в исторической ретроспективе (1899–1917) / Д. В. Яшний // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Исторические науки». Т. 24 (63). – № 1 (спецвыпуск «История Украины»). – 2011. – С. 171-181.
- ⁸ Коцаренко В. Ф. Виды Донбасса на открытках бахмутского издателя И. Р. Грилихеса / В. Ф. Коцаренко // Филокартия. – 2008. – № 4(10). – С. 15-17.
- ⁹ Маркітан Л. П. Вказана праця.
- ¹⁰ Киркевич В. Записки собирателя... Почтовая карточка / В. Киркевич. – К.: Б. и., 2008. – С. 6.
- ¹¹ Забочень М. Україна в старій листівці / М. Забочень, О. Поліщук, В. Яцюк. – К.: Криниця, 2000. – С. 19-20.
- ¹² Вероцкий В. Киев на иллюстрированных открытках / В. Вероцкий, М. Забочень, В. Киркевич // Советский коллекционер. – 1984. – № 21. – С. 82.
- ¹³ Тагрин М. С. В поисках необычного: из записок коллекционера / М. С. Тагрин. – Ленинград: Об-во по распространению политических и научных знаний РСФСР, 1962. – С. 34.
- ¹⁴ Приватна колекція листівок С. Копилова (м. Кам'янець-Подільський).
- ¹⁵ Колекція листівок відділу зображальних мистецтв Російської національної бібліотеки (м. Санкт-Петербург).
- ¹⁶ Кульчицький С. В. Залізничне будівництво в Україні ХІХ – початку ХХ ст. // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2005. – С. 238.
- ¹⁷ Колекція листівок Історико-культурологічного Подільського Братства (м. Кам'янець-Подільський).
- ¹⁸ Колекція листівок Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець» (м. Кам'янець-Подільський).
- ¹⁹ Приватна колекція листівок Я. Васильковського (м. Варшава).
- ²⁰ Приватна колекція листівок М. Сімашкевича (м. Кам'янець-Подільський).

- ²¹ Приватна колекція листівок Я. Васильковського (м. Варшава).
- ²² Левин А. «Немые» гашения России первой мировой войны / А. Левин. – Советский коллекционер. – № 23. – С. 17-30.
- ²³ Єсюнін С. Міста Поділля у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: монографія / С. М. Єсюнін. – Хмельницький: ФОП Мельник А. А., 2015. – С. 211.
- ²⁴ Вовин Я. Почтовые штемпеля России (1858–1917 гг.) / Я. Вовин // Филателия СССР. – 1971. – № 5. – С. 40.
- ²⁵ Пантюхин В. Фирма «Оттомар Циер» для филателистов / В. Пантюхин // Филателия. – 1996. – № 3. – С. 54.
- ²⁶ Леви А. Как коллекционировать открытки? / А. Леви // Открытка (Калуга). – 1907. – № 1. – С. 4-6.

Iryna Paur. Postal markings of the documentary postcards on the early twentieth century. (for example, postcards with views of Kamianets-Podilskyi). The article analyzes the postal markings of the documentary postcards with a views of Kamianets-Podilskyi issued during 1901–1917. Stressed the importance of postal stamps in the study of postcards as a historical source.

Key words: *documentary postcard, postal marking, Kamianets-Podilskyi, stamp, post and telegraph office, philocarty historical, sphragistics.*

Отримано: 10.11.2016 р.

УДК 94(477:510:520)+378.4(477-25)КНЕУ

Андрій Чуткий

НЕВІДОМА СКЛАДОВА ОРІЄНТАЛЬНИХ СТУДІЙ В УКРАЇНІ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Андрій Чуткий. *Невідома складова орієнтальних студій в Україні початку ХХ ст. Дослідження присвячено економічній історії України початку ХХ ст. Зокрема, з'ясовується роль України в східному напрямі зовнішньої торгівлі цього періоду. Тема розглядається на прикладі вивчення східних мов та країн Сходу загалом у Київському комерційному інституті, що був першим українським вишем економічного профілю і в якому було започатковано відповідний напрям досліджень. Причина цих орієнтальних зацікавлень значною мірою мала економічний підтекст – активне проникнення товарів з України на східний ринок.*

З'ясовано, що країни Близького та Далекого Сходу були не лише предметом опосередкованого вивчення, але й стали одним із напрямів закордонних відряджень студентів Київського комерційного інституту, частина з яких спрямовувались до цих регіонів спеціально на замовлення низки фірм, що додатково